

## КАК СЕ РАЖДА БЪЛГАРСКОТО ГРАЖДАНСКО ОБЩЕСТВО?

Искра Баева

### HOW THE BULGARIAN CIVIL SOCIETY WAS BORN?

Iskra Baeva

**Abstract:** *In the years of transformations that Bulgaria and other Eastern European countries have undergone since 1989, the idea of civil society was identified as fundamental. The promotion of civil society was considered a precondition for the establishment of political democracy in Bulgaria. However, the study of social life in socialism showed that we can talk about the formation of civil society in that era. The article is devoted to the manifestations of civil society in Bulgaria in the aftermath of World War II. Civic actions were at the heart of the birth of the Bulgarian dissident movement in the 1980s.*

**Keywords:** *civil society; dissident movement; citizens' self-organization; Bulgarian intelligentsia; Prague Spring; liberalization; environmental protests; protests of Ruse women.*

---

Проблемът с гражданското общество в европейската цивилизация все още е подложен на дискусия както заради различните негови определения от времето на модерната епоха<sup>1</sup>, така и заради еволюцията в проявите му през последните два-три века [Кара-Мурза, С. 2013]. Затова, когато говоря за българските прояви на гражданско общество, ще се опитам да подхожда не толкова теоретично, колкото прагматично. Ще започна с условията, необходими за функциониране на гражданското общество, след което ще се опитам да представя първите му стъпки на българска почва, които според мен могат да се открият много преди заключителния период от съществуването на държавния социализъм от съветски тип.

За да се появи гражданското общество, на първо място е необходимо да има свободни индивиди, които имат сигурна опора, изразена в частна собственост (по Жан-Жак Русо), да съществуват различни обществени групи със свои интереси, демокрация в социалната сфера, правова защита на гражданите, равнище на гражданска култура, сравнително високо средно образователно

---

<sup>1</sup> Ще приведа само два примера, които обаче демонстрират по колко различен начин е бил формулиран терминът „гражданско общество“: според французина Шарл дьо Монтескьо „Гражданското общество е общество на вражда на хората един с друг, което заради нейното прекратяване се преобразува в държава“, докато за американеца Томас Пейн „Гражданското общество е благо, а държавата е неизбежно зло. Колкото по-съвършено е гражданското общество, толкова по-малко то се нуждае от регулиране от страна на държавата“.

равнище и активност на населението, както и възможност за осъществяване на определени права и свободи, самоуправление, конкуренция между различните обществени групи, обществено мнение, наличие на плурализъм, социална държавна политика, многосекторна икономика и достатъчно многобройна средна класа. Лесно е да се забележи, че повечето от тези многобройни предварителни условия за утвърждаването на гражданското общество не са характерни за социализма и това е една от причините да не говорим за гражданско общество в онзи период, независимо че Маркс е свързвал идеята си за гражданско общество с комунизма.

Както става при повечето обществени явления, нищо ново не се ражда отведнъж в идеални условия, а за да се появи е необходима волята на хората, както и усилия за преодоляване на неблагоприятната обществена среда. Това в пълна степен важи и за раждането на съвременното българско гражданско общество. Като най-ярка и вече призната форма на зачатък на гражданско общество се приема организираното дисидентско движение в България [Аверьянов, Ю. И. 1993, с. 102–103; Сауне, В. С., Lechner, D. E. 1993, р. 273]<sup>2</sup>. Но тъй като то се ражда много по-късно отколкото в другите страни от Източния блок – едва година и половина преди началото на прехода, който при това в нашия случай започва не с обществен акт, а с решение на ръководството на БКП, ще се опитам да потърся индивидуалните граждански прояви през цялата епоха на социализма.

Недоволството от липсата на свободи в българското общество е изразявана през целия период след установяване на правителството на ОФ с ръководна роля на комунистите в него. Но ми се струва, че трябва да отделим естествената при всяка дълбока промяна политическа съпротива на загубилите властта и пряко засегнатите от репресиите от същинските прояви на гражданското общество. В първия случай става дума за политическа борба, която на моменти добива и въоръжени форми, например в горянското движение, които са смазани със сила и жестоки репресии, докато във втория – за желание да се реализират гражданските права във вече утвърдената система, за самоорганизация на гражданите в името на осъществяването на техните индивидуални интереси. Ще посветя вниманието си на вторите, само че ще ги потърся значително по-рано от появата на дисидентското движение.

\* \* \*

Условия за събуждане на гражданските позиции в българското общество, според мен, се създават скоро след смъртта на съветския диктатор Йосиф Сталин, когато системата в Съветския съюз и в цяла Източна Европа постепенно

---

<sup>2</sup> Понятието дисидентство идва от историята на религията, където наричат дисидент всеки отстъпник от вярата и еретик. Вярна на тази традиция е употребата на понятието дисидентство и през XX в. От 70-те години с него се наименоват онези граждани на СССР и източноевропейските държави, които открито противопоставят своите убеждения на господстващите доктрини.

започва да се либерализира. Това дава възможност на недоволните да потърсят нови форми за изява на своите идеи – особеностите на политическата система се отразяват и върху начините за изразяване на алтернативни позиции, какъвто става замисленият от анархистите неуспешен опит за взривяване на паметника на Сталин на входа на Парка на свободата. Един бивш затворник на Държавна сигурност – Владимир Топенчаров, разказва за реакциите в София по повод смъртта на Сталин: *„В тези мартенски дни мерките за сигурност се увеличиха. Постовете се удвоиха. В заводи, учреждения, квартали нощем бяха поставяни дежурни... Всички познати мерки при извънредни обстоятелства... Бе направен (неуспешен) опит да се взриви – примитивно, с два-три килограма каменарски барут – статуята на Сталин във входната алея на Парка на свободата“* [цит. по **Топенчаров, В.** 1993, с. 155–156].

За атентата разказва и анархистът Георги Константинов, един от извършителите му: *„Нашата акция беше протест срещу този начин на упражняване на диктатурата и на обожествяване на хора, които са криминални типове от огромен мащаб и в сравнение с които дребните убийци са нищожни. Как го организирахме? Един от приятелите, с които ни съдиха, беше мобилизиран в казармата. Той успя да изнесе оттам взрив и всичко необходимо за приготвянето на бомби. В Парка на свободата, сега Борисовата градина, където днес има барелеф на Борис III, тогава имаше статуя на Сталин с пиедестал от около 2 метра и паметник от бронз с ръст между 4 и 5 метра. Сталин беше стъпил върху пиедестала, сочейќ към бъдещето. Нашата бомба беше поставена между двата му крака. Когато се взриви, тя изби краката и събори статуята“* [цит. по: **Банчева, Св.** 2008]. Намирам този акт за проява на гражданско общество в България, тъй като Георги Константинов не е сам, а е част от група граждани, които по този начин искат да се противопоставят на властта.

С известна доза риск ще определя като проява на гражданска позиция и алтернативните виждания, които се опитват да изразяват българските граждани в рамките на започналата дискусия около промените, започнати от XX конгрес на КПСС (февруари 1956 г.) в Съветския съюз и след Априлския пленум в България (2–6 април 1956 г.). Промените съживяват обществото по начин, характерен за подобни несвободни общества – главно чрез слухове, които са тогавашните алтернативни канали за информация [повече по темата: **Баева, И.** 2010, с. 362–380]. Контролираното разширяване на свободата създава у тясна група от интелигенцията и от бившите антифашисти усещането, че могат да изразяват алтернативни виждания за характера и бъдещото развитие на социалистическото общество. С други думи, това е гражданска позиция, макар и в рамките на обществено-политическата система (което е една от характеристиките на дисидентството).

Истинската проява на граждански позиции в този период намираме сред студентите, на които промените носят възстановяване на традиционния патронен празник на Софийския университет – деня на Св. Климент Охридски на

8 декември [СГОДА, ф. 1829, оп. 1, а. е. 26, л. 37]. За събудилото се младежко бунтарство говорят наложените наказания на студентите от СУ през есента на 1956 г.: изключени от ДСНМ или наказани по друг начин са онези студенти, които в часовете по идеологически дисциплини и преди всичко по политикономия са се осмелили да поставят под въпрос основните принципи на социализма. През ноември от Философско-историческия факултет са изключени Денчо Бояджиев и Ангелина Врачева, наказани са Васил Гюзелев и Делчо Митев, а от Филологическия факултет – Иван Дойчев и Никола Гигов [СГОДА, ф. 1829, оп. 1, а. е. 27, л. 19, 22, 24, 26–27]. В края на 1956 и началото на 1957 г. при нова акция за прочистване на университета от „класово чужди“ и враждебни елементи са изключени студентите Надежда Илиева, Иван Попов от специалност математика, Ивайло Султанов – физика, Рашко Ковачев, Радион Дянков, Петър Арнаудов, Юли Алайков, Светозар Стефанов, Вергил Стоянов, Пенчо Линов, Христо Христов – право, Люба Дякович, Асен Николов, Дора Караилieва, Петко Пеев, Семиха Борова – история, Добри Киряков – педагогика, Лиляна Сиракова, Победа Накова, Петра Стоилова, Николай Христов – българска филология, Бистра Коларова – френска филология, Тодор Табаков, Иванка Попова, Димитър Неделчев, Росица Гуцува, Катя Захариева – руска филология [СГОДА, ф. 1829, оп. 1, а. е. 32, л. 25–26, 34–38]. По данни на МВР студентите, несъгласни с властите, наброяват 377, а подобни нагласи имат и 166 преподаватели. Но все пак трябва да се признае, че това е много малка част от университетската общност: едва 1,5 % от студентите и 6,1 % от техните преподаватели [Десталинизацията... 2013, с. 476–482]<sup>3</sup>.

От либерализацията на системата се възползват и някои свободолюбиви граждани, направили опит да се самоорганизируют. Такава е групата на Христо Гущеров и Константин Костов, които през есента на 1956 г. (септември–декември) създават мрежа от съмишленици в София, Пазарджишко и Пловдивско. Те съставят „Манифест за антикомунистическо въстание в България“, пишат политически есета и стихотворения, а Гущеров – и „Политикономия на социализма“, която завършва с извода, че стопанската система на социализма е несъстоятелна [Перец, Й. 1991]. Реакцията на властта е незабавна: на 24 декември 1956 г. членовете на групата са арестувани, а през март 1957 г. са осъдени на затвор между 5 и 15 години“ [Костов, К. 1992, с. 17]. Групата на Гущеров и Костов е безспорна проява на гражданското общество, защото при строго контролираната система те се опитват да се самоорганизируют и свободно да изразят своята критична позиция. Съдбата им също е характерна за системата.

Новата вълна от опити за самоорганизация се ражда през 1968 г., когато цяла Европа се тресе от младежки протести. Някои български младежи също реагират на потушаването на „Пражката пролет“ (нахлуването на войските на пет държави от Варшавския договор в Чехословакия на 20 срещу 21 август). Трима студенти от Историческия факултет на Софийския университет – Еду-

---

<sup>3</sup> Из строго секретен отчетен доклад за агентурно-оперативната работа срещу вражеските прояви сред младежта през 1956 г.

ард Генов, Александър Димитров и Валентин Радев, пишат и разпространяват позиви против интервенцията. Тяхната дейност бързо е разкрита и те са осъдени на различни срокове затвор [Баева, И. 1993, с. 78–89]. Протестира и част от българската интелигенция с единственото оръжие, с което разполага – словото. Техните чувства изразява писателят Георги Марков: „В София хората бяха изненадани и попарени. В първите часове на всички ни се струваше, че става някакво недоразумение“ [Марков, Г. 1992, с. 45].

Като проява на обществена самоорганизация бих определила и дейността на Алфред Фосколо от българо-френски произход. През 1966 г. той донася от Франция и разпространява в България 500 позива, подготвени от българо-емигранти [Фосколо, А. 2008]<sup>4</sup>. С приятели създава младежка група, която се обявява за Съюз на независимост и възход „Левски“. Сред исканията на групата фигурират: „Установяване на демократично конституционно-парламентарно управление. Свобода и зачитане на личността; неприкосновеност на жилището; свобода на словото, печата, съвестта; равенство пред законите... Право на частна собственост върху обработваемата земя. Дребната индустрия в ръцете на работниците – пълна свобода на частната инициатива в областта на индустрията, търговията, професиите, занаятите. Увеличение на заплатите – участие на работници и чиновници в разпределение на печалбите... Незабавно отваряне на границите – свободен излаз в чужбина“ [Фосколо, А. 2008]. Същите младежи (Петър Бояджиев, Александър Иванов, Алфред Фосколо и Райна Аръшева) продължават дейността си през 1968 г., но скоро са арестувани и осъдени<sup>5</sup>.

През 70-те и 80-те години алтернативните нагласи в обществото стават все по-масови, макар че така и не намират открито проявление. Опозиционността остава на битово и интелектуално равнище, а истински недоволните предпочитат да потърсят път извън страната. И в България, както и в цяла Източна Европа дисидентските нагласи променят носителя си – от привържениците на системата отпреди Втората световна война те се прехвърлят сред т.нар. социалистически хора, които благодарение на по-доброто си образование, достъпа до световна литература и либерализацията започват да критикуват системата от гледната точка на собствените ѝ идеали – справедливост, социално равенство без привилегии, постъпателно икономическо развитие. По този път те достигат до идеите на западната политическа и икономическа система – парламентарната демокрация и пазарната икономика.

Общата промяна в обществените нагласи в Източния блок и създаването на дисидентски организации във всички социалистически страни съдейства

---

<sup>4</sup> [http://bulgaria1989.wordpress.com/2010/01/14/sule\\_petar/](http://bulgaria1989.wordpress.com/2010/01/14/sule_petar/), 14 януари 2010 г.

<sup>5</sup> Характерно за присъдите по политическите процеси и в този период е, че те са високи, но се излежава само малка част от тях. В случая присъдите за цялата група са почти 100 г. затвор, но те излежават общо 21 години.

за създаването на организирано дисидентско движение и в България<sup>6</sup> [Баева, И. 1998; Христова, Н. 2005]. Катализатор за оформяне на истинска дисидентска структура стават не идеологическите проблеми, а екологичните. И в това отношение България не прави изключение в Източна Европа. Причините за силната чувствителност към околната среда в Източна Европа са няколко. На първо място са естествените страхове на хората за здравето им, особено подсилени след екокатастрофата, причинена от аварията на атомната електростанция в Чернобил през пролетта на 1986 г. Втората е силната чувствителност към бъдещето на природата, грижата за следващите поколения, формулирана и в тревожните доклади на Римския клуб. Третата е от политически характер (за дисидентството тя има най-голямо значение) – това е относителната безопасност да се повдигат въпроси като екологичните, тъй като в този случай властта не може да приложи традиционните репресии срещу „политическите си врагове“. За България непосредствен повод за извеждане на екологичните проблеми на преден план става тревогата за въздуха на крайдунавския град Русе. Тя дава на интелигенцията приемлив и разбираем за всички повод да бъде създадена първата несанкционирана от властта обществена организация.

Всичко обаче започва не в центъра и не от интелигенцията, а от група жени, осмелили се да се изправят срещу местните власти. На 28 септември 1987 г. шест русенки – Цонка Букурова, Вяра Георгиева, Дора Бобева, Стефка Монова, Евгения Желева и Албена Велкова, организират първата екологична демонстрация в България срещу периодичното обгазяване на Русе от намиращия се на другия бряг на Дунав румънски химически комбинат в Гюргево.

Обгазяването на Русе с хлор от Гюргевския химкомбинат не само предизвиква недоволството на русенци, но създава проблеми и в без друго нелесните отношения между България и Румъния. Решение може да стане изграждането на пречиствателна система на комбината, което настоятелно е предлагано от българска страна, но както и много други двустранни проблеми и този не е решен<sup>7</sup>. И понеже в „реалния социализъм“ господства практиката трудните

---

<sup>6</sup> Тезата за забавеното българско дисидентство е моя, но не е единствена. Според Наталия Христова като дисидентство може да се определи дългогодишното интелектуално несъгласие с някои прояви на режима.

<sup>7</sup> Министър-председателят Георги Атанасов не иска да се публикуват сведения от трудните разговори с румънците за Русе. Причината е румънското контраобвинение, че замърсяването идва от български заводи и че българското правителство иска да прехвърли недоволството в България върху Румъния (Протокол от заседание на Секретариата на ЦК на БКП от 10 март 1988 г., л. 26). Българската страна се опитва да постигне решение на проблема по традиционния начин в рамките на двустранните преговори. По думите на Чудомир Александров: „Няма среща-разговор на др. Тодор Живков с Николае Чаушеску, на наши ръководители с румънски ръководители, на които под една или друга форма (въпросът) да не е поставян... Миналата година (1987 г.) – Тогава по решение на Политбюро за първи път този въпрос е поставен като условие за развитие на всички отношения между България и Румъния. Без решение по този въпрос е безпредметно да разговаряме за икономиката, научно-техническото и култур-

переговори да не се оповестяват, българското общество е убедено, че властта не иска да реши въпроса с Румъния, за да не си разваля отношенията с нея.

Затова протестното екологично движение набира сили. От 27 септември 1987 г. до 10 февруари 1988 г. са организирани четири протестни демонстрации и са направени опити за още три. Недоволството се проявява и по време на изборите за местни органи на власт, когато в 144 плика вместо бюлетини са пуснати протестни листовки. През октомври 1987 г. в кампанията за защита на русенци се включва и централната преса – на 15 октомври 1987 г. органът на СБП в. „Литературен фронт“ поставя чрез поета Евтим Евтимов въпроса за гласност и по екологичните въпроси, на 15 ноември „Работническо дело“ публикува тревожна дописка, на 26 ноември пак „Литературен фронт“ оповестява писмото на читател от Русе „Спасете моя град!“, на 11 февруари 1988 г. пак там излиза подборка от писма на русенци, а седмица по-късно – и статия на Руденко Йорданов, а на 8 март в. „АБВ“ публикува стихотворението „Пиета“ на Блага Димитрова, посветено на русенските майки. Тревогата се подклажда и от репортажите на русенския кореспондент на Българското радио Любен Антонов, екологичната криза става основна тема и на изложбата на русенските художници, открита през януари 1988 г. Медийната атака продължава с писмото-призив на Съюза на българските художници, което на 12 февруари 1988 г. е публикувано във в. „Народна култура“<sup>8</sup> [Иванов, Д. 1994, с. 119]. На 27 февруари призивът е подкрепен и от физиците от Института за ядрени изследвания, а писмото на проф. д-р Димитър Стоянов и още 26 физици е публикувано във в. „Орбита“.

След медиите идва ред и на обществените организации, които се включват в кампанията за защита на Русе. Все още обаче не става дума за някакви нови структури, а за използване на съществуващите, създадени от БКП като трансмисии за ръководство на обществото – партийните организации по месторабота и профорганизациите. На 19 февруари 1988 г. откритото партийно събрание във Физическия факултет от СУ „Климент Охридски“ подкрепя призива на художниците. Същото правят и членовете на Кабинета на младите писатели на заседанието си от 22 февруари. На 25 февруари Президиумът на Съюза на учените в България приема обръщение към Асоциацията на учените в Румъния, в което иска тяхното съпричастие за решаване на проблема с обгазяването на Русе. В края на февруари тревога за Русе изразява и колективът на Института по молекулярна биология – инициатор става ст.н.с. Георги Марков.

ното развитие между двете страни“). – Среща на Секретариата на ЦК на БКП с учредители на ОКЕЗР, членове на БКП, 11 март 1988 г., л. 28. Проблемът се усложнява от румънското оправдание, че заводът е построен по съветска технология. Извършената проверка обаче показва, че изпускането на газове става не заради технологията, а заради пропуски в експлоатацията – въпреки това неудобството остава (пак там, л. 29).

<sup>8</sup> Според Димитър Иванов, който датира тази публикация с месец по-късно, заради нея главният редактор на в. „Народна култура“ Стефан Продев е викан в сектор „Печат“ на ЦК на БКП и след като отказва да публикува опровержение, е подложен на репресии.

Всички тези действия са осъществени самостоятелно, без да се иска разрешението на партийните или държавните органи, затова става дума за свободни граждански действия.

Повратен момент при трансформацията на обществената грижа за Русе в нова организационна структура, първа по рода си в България, изиграва профсъюзното събрание в Института по философия, свикано от ст.н.с. Стефан Гайтанджиев на 25 февруари 1988 г. Още през септември 1987 г. при случайна среща на кинодокументалистите Георги Аврамов, Виолет Цеков и Юрий Жиров с русенеца Веселин Петков Гайтанджиев насочва Юрий Жиров към ставащото в Русе. От в. „Дунавска правда“ кинодокументалистите научават за русенските протести и променят творческите си намерения<sup>9</sup> [Иванова, Е. 1997, с. 48]. Те се убеждават в обществената значимост на русенската тема и през ноември заминават за Русе със снимачен екип. Така се ражда поводът за създаването на първата дисидентска организация в България Общественият комитет за екологична защита на град Русе – документалният филм „Дишай!“.

След като заснема достатъчно филмов материал, екипът на Жиров се връща в София. Прожектирането на предварителния филмов материал съвпада с профсъюзно събрание, на което е подхвърлена идеята за създаване на самостоятелна организация, посветила се на екологичната защита на град Русе. Решението е стимулирано и от присъстващите на прожекцията русенски жени, заснети във филма<sup>10</sup> [Иванова, Е. 1997, с. 48]. На импровизираното профсъюзно събрание се събират около 20 души и тогава редакторът от Българската телевизия Виолет Цеков предлага да се учреди Комитет за защита на Русе. Предложението е прието и е сформиран Инициативен комитет, в който влизат философите Христо Смоленов и Цветан Кардашев, редакторът Виолет Цеков и сценаристът Георги Аврамов, а организационната подготовка е поверена на Стефан Гайтанджиев [Иванова, Е. 1997, с. 48–49].

Идеята за създаване на такава организация не е случайна. Инициаторите се възползват от приетата половин година преди това Юлска концепция, в която се призовава за създаване на самодейни организации, независимо че властите си ги представят под контрола на ОФ. От отворената пролука се възползват онези, които вече мислят като дисиденти, макар че още не се решават да действат като такива.

---

<sup>9</sup> Юрий Жиров е възнамерявал да направи филм за преустройството, който дори е имал работно заглавие „Лице“. Стефан Гайтанджиев обаче успява да го убеди, че русенската тема е по-подходяща. По сведения на Гайтанджиев [Иванова, Е. Българското дисидентство. Ч. 1, 1988–1989. Историята се завръща. София, 1997, с. 48].

<sup>10</sup> По думите на Стефан Гайтанджиев ролята на русенските жени за създаването на филма е изключителна. Когато снимачният екип пристига в Русе вече няма обгазвания и не могат да се заснемат протестите. Разбрали този проблем на кинодокументалистите, русенските жени им предлагат: „О, заради вас ще направим една демонстрация!“. Взимат старите флагчета, взимат старите плакати, събират от Паркстрой и от още две-три места двайсетина души и застават пред Съдебната палата“.



Организационната подготовка за учредяване на Обществения комитет продължава с бързи темпове – на 26 февруари Студията за телевизионни филми „Екран“ провежда събрание, съпроводено с прожекция на почти готовия филм „Дишай!“. Акцията за защита на Русе е подкрепена от част от членовете на Института по философия и от Института по социология, където Петко Симеонов превръща партийно събрание в диалог за съдбата на крайдунавския град. Дискусиите се разпространяват в сродните научни среди – на 2 март профсъюзно събрание на Единния център по философия и социология пак по инициатива на Петко Симеонов приема възвание „Да спасим Русе!“. На 6 март Инициативният комитет, разширен с председателката на Клуба на младите филмови дейци кинодокументалистката Малина Петрова, Петко Симеонов и Желю Желев, обсъжда проектоустава. Решено е учредяването да стане на 8 март в Дома на киното. Съчетаването на международния ден на жената с прожекцията на филма „Дишай!“ е добре премислено – във филма е представена съдбата на русенските жени, безсилни пред обгазяването.

На 8 март 1988 г. в Дома на киното се събират 350–400 души. След филма, който има силно собствено въздействие, за трагедията на русенските жени говори Мария Варимезова (майка на 6 деца и героиня на очерк във в. „Правда“ на кореспондента ѝ в България Леонид Жмирьов), а по проблемите на обществото и екологията се изказват актьорът Петър Слабаков, проф. Николай Генчев и физикът проф. Цветан Бончев. След това е предложено да се учреди Обществен комитет за екологична защита на гр. Русе, прочетени са и са приети Устав и призив „Да спасим Русе!“ и е избран 33-членен Управителен съвет<sup>11</sup>. Комитетът поставя началото на дисидентското движение, защото се обявява за независим от съществуващата политическа структура, но в съгласие със законите.

Първата дисидентска организация е създадена в резултат от една чисто гражданска акция, каквито са протестите на русенските жени. Нарастващата гражданска активност в края на краищата ще принуди ръководството на БКП до отстраняване на Тодор Живков от власт. По този начин и гражданите, особено онези, които са готови да се самоорганизируют и да се борят за своите права, стават едни от първите участници в прехода на България към демокрация.

## ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

### *Архивни източници / Archival sources*

СГОДА – Софийски градски и окръжен държавен архив, фонд 1829. [Sofiyski gradski i okrazhen darzhaven arhiv, fond 1829.]

### *Публикации / Publications*

Аверьянов, Ю. И. 1993 – Ю. И. Аверьянов. Политология. Энциклопедический словарь. Москва, 1993. [Yu. I. Averyanov. Politologia. ntsiklopedicheskiy slovary. Moskva, 1993.]

<sup>11</sup> Това е т. 9 от Призива. Протокол № 41 от заседание на Политбюро от 1988 г., т. II, л. 45.

**Баева, И.** 1993 – Искра Баева. България и „Празката пролет“ 1968 година. – Политически изследвания, 1, 1993, 78–89. [Iskra Baeva. Bulgaria i „Prazhkata prolet“ 1968 godina. – Politicheski izsledvania, 1, 1993, 78–89.]

**Баева, И.** 1998 – Искра Баева. Късното българско дисидентство – Обществен комитет за екологична защита на Русе. – Епохи, 1, 1998, 104–117. [Iskra Baeva. Kasното balgarsko disidentstvo – Obshtestven komitet za ekologichna zashtita na Ruse. – Epohi, 1, 1998, 104–117.]

**Баева, И.** 2010 – Искра Баева. Слуховете като „заместваща“ информация в годините на социализма в България и в Източна Европа. – В: България и Европа през съвременната епоха. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. дин Димитър Сирков. [В. Търново]: Фабер, 2010. [Iskra Baeva. Sluhovete kato „zamestvashta“ informatsia v godinite na sotsializma v Bulgariya i v Iztochna Evropa. – V: Balcaria i Evropa prez savremennata epoha. Sbornik v chest na 80-godishninata na prof. din Dimitar Sirkov. [V. Tarnovo]: Faber, 2010.]

**Десталинизацията...,** 2013 – Десталинизацията. Дилемата на едно противоречиво десетилетие 1953–1964. Състав.: Бойко Киряков, Галя Пиндикова, М. Коев. София: ДА „Архиви“, КРДОПБГДСРСБНА, 2013. [Destalinizatsiyata. Dilemata na edno protivorechivo desetiletie 1953–1964. Sstav.: Boyko Kiryakov, Galya Pindikova, M. Koev. Sofia: DA „Arhivi“, KRDO PBGDSRSBNA, 2013.]

**Иванов, Д.** 1994 – Димитър Иванов. Противопоставянето 1956–1989. София: Арес Прес, 1994. [Dimitar Ivanov. Protivopostavyaneto 1956–1989. Sofia: Aras Pres, 1994.]

**Иванова, Е.** 1997 – Евгения Иванова. Българското дисидентство. Ч. 1, 1988–1989. Историята се завръща. София: Libri политичес, 1997. [Evgeniya Ivanova. Balgarskoto disidentstvo. Ch. 1, 1988–1989. Istoriyata se zavrashata. Sofia: Libri polititses, 1997.]

**Кара-Мурза, С.** 2013 – Сергей Кара-Мерза. Общество граждан. – Взгляд, 23 август 2013 г. [Sergey Kara-Merza. Obshtestvo grazhdan. – Vzglyad, 23 avgust 2013 g.]

**Костов, К.** 1992 – Константин Костов. Затворник К-89. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1992. [Konstantin Kostov. Zatvornik K-89. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 1992.]

**Марков, Г.** 1992 – Георги Марков. Когато часовниците са спрели. София: ИК „П. К. Яворов“, 1992. [Georgi Markov. Kogato chasovnitsite sa spreli. Sofia: IK “P. K. Yavorov”, 1992.]

**Перец, Й.** 1991 – Йосиф Перец. Дванадесет години стигат. – Анти, 16, 9 декември 1991 [Yosif Perets. Dvanadeset godini stigmat. – Anti, 16, 9 dekemvri 1991.]

**Топенчаров, В.** 1993 – Владимир Топенчаров. Бесове на моето време. София, 1993. [Vladimir Topencharov. Besove na moeto vreme. Sofia, 1993.]

**Христова, Н.** 2005 – Наталия Христова. Специфика на българското „дисидентство“. Власт и интелигенция 1956–1989 г. Пловдив: Летера, 2005. [Nataliya Hristova. Spetsifika na balgarskoto „disidentstvo“. Vlast i inteligentsia 1956–1989 g. Plovdiv: Letera, 2005.]

**Cayne, B. S., Lechner, D. E. edit.,** 1993 – Bernard Cayen, Doris Lechner. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language, Lexicon Publications, Inc., 1993.

#### *Интернет базирани източници/ Internet Sources*

**Банчева, Св.** 2008 – Светослава Банчева. Анархистът Георги Константинов – от взривения паметник на Сталин, през затвора и бягството във Франция.– <http://e->

vestnik.bg/5028, достъпен: 19 ноември 2008 г.[Svetoslava Bancheva. Anarhistat Georgi Konstantinov – ot vzriveniya pametnik na Stalin, prez zatvora i byagstvoto vav Frantsiya.– <http://e-vestnik.bg/5028>, dostapen: 19 noemvri 2008 g.]

**Българинът...**, 2010 – Българинът, който не искаше да стане шпионин. 14 януари 2010.

– [http://bulgaria1989.wordpress.com/2010/01/14/sule\\_petar/](http://bulgaria1989.wordpress.com/2010/01/14/sule_petar/) Balgarinat, koyto ne iskashe da stane shpionin. 14 yanuari 2010, достъпен: октомври 2019 г.

– [http://bulgaria1989.wordpress.com/2010/01/14/sule\\_petar/](http://bulgaria1989.wordpress.com/2010/01/14/sule_petar/)

**Фосколо, А.** 2008 – Алфред Фосколо. Спомен или помен за 1968. – [http://1968bg.com/index.php?option=com\\_content&task=view&id=254&Itemid=19](http://1968bg.com/index.php?option=com_content&task=view&id=254&Itemid=19), достъпен: октомври 2019 г. [Alfred Foskolo. Spomen ili pomen za 1968. – [http://1968bg.com/index.php?option=com\\_content&task=view&id=254&Itemid=19](http://1968bg.com/index.php?option=com_content&task=view&id=254&Itemid=19), dostap na: 10 dekemvri 2013 g.]

### *Съкращения / Abbreviations*

**БКП** – Българска комунистическа партия

**ДСНМ** – Димитровски съюз на народната младеж

**КПСС** – Комунистическа партия на Съветския съюз

**ОФ** – Отечествен фронт

**ОКЕЗР** – Обществено комитет за екологична защита на град Русе

**СУ** – Софийски университет

**ЦК** – Централен комитет